

WYDAWNICTWO UMCS

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. X

SECTIO N

2025

ISSN: 2451-0491 • e-ISSN: 2543-9340 • CC-BY 4.0 • DOI: 10.17951/en.2025.10.445-461

Mój niebieski świat. Ambivalencja znaczenia koloru
niebieskiego w twórczym pisaniu nastolatków
– między lekturą estetyczną a eferentną

My Blue World: Ambivalence of the Meaning of
the Colour Blue in Adolescent Creative Writing
– between Aesthetic and Efferent Reading

Justyna Bajda

Uniwersytet Wrocławski. Wydział Filologiczny
pl. Nankiera 15b, 50-140 Wrocław, Polska
justyna.bajda@uwr.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-7402-090X>

Dorota Michulka

Uniwersytet Wrocławski. Wydział Filologiczny
pl. Nankiera 15b, 50-140 Wrocław, Polska
dorota.michulka@uwr.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-7237-2618>

Abstract. The article analyzes students' statements (creative writing) on Kazimierz Przerwa-Tetmajer's poem *In the Bay of Naples* and the blue colour associated with the interpretation of this work (teenagers, "going beyond" the philological analysis and interpretation of the text, write

an essay "My blue world"). The pupils' reception of Przerwa-Tetmajer's poetic work and the children's essays making creative use of fantasy worlds, filtered through their individual reception of the "blue world" from the poem by the Young Poland poet, show the pupils' reading engagement and draw attention to the aesthetic perspective of perception. They also testify to the fact that imaginary worlds and fantasy as a literary convention (in the case of teenagers' essays) allow for the use of imagination and emotions, for "going beyond the text", for a kind of escapism on the part of the reader/viewer, but also for the reflection of teenagers' wishes, dreams and desires, and for reaching deeper meanings of the work analyzed in class.

Keywords: blue colour; perceptual aesthetics; reading engagement; emotions; visual effects; poetic imagination

Abstrakt. W artykule analizujemy wypowiedzi uczniów (twórcze pisanie) na temat wiersza Kazimierza Przerwy-Tetmajera *W Zatoce Neapolitańskiej* i koloru niebieskiego związanego z interpretacją tego utworu (nastolatki, „wychodząc” poza filologiczną analizę i interpretację tekstu, piszą esej na temat „Mój niebieski świat”). Uczniowska recepcja utworu poetyckiego Przerwy-Tetmajera i dziecięce eseje twórczo wykorzystujące światy fantazji, przefiltrowane przez indywidualny odbiór „błękitnego świata” z wiersza młodopolskiego poety, pokazują zaangażowanie czytelnicze uczniów i zwracają uwagę na estetyczną perspektywę odbioru. Świadczą także o tym, że światy wyobrażone i fantastyka jako konwencja literacka (w przypadku esejów nastolatków) pozwalają na wykorzystanie wyobraźni i emocji, na „wyjście poza tekst”, na swoisty eskapizm czytelnika, ale także na odzwierciedlenie życzeń, marzeń i pragnień nastolatków oraz na dotarcie do głębszych znaczeń analizowanego na zajęciach utworu.

Słowa kluczowe: kolor niebieski; estetyka percepcji; zaangażowanie czytelnicze; emocje; wizualne efekty; wyobraźnia poetycka

WPROWADZENIE

Pod koniec XIX wieku zaczęto publikować pierwsze ankiety dotyczące estetycznych preferencji Europejczyków. Już wówczas kolor niebieski został uznany za ulubiony kolor ludzi, bez względu na płeć, środowisko społeczne czy zawodowe. Najnowsze badania potwierdzają stałość naszych upodobań kolorystycznych. Jedno z tych badań, przeprowadzone na licznej grupie studentów pochodzących z krajów Europy, Afryki, Azji, Ameryki Środkowej i Południowej, zrealizowały polskie językoznawczynie – Danuta Stanulewicz i Izabela Berger. Opublikowane wyniki nie pozostawiają wątpliwości co do ulubionego koloru już nie tylko Europejczyków, ale także ludzi na całym świecie. Faworyzowaną przez nas barwą jest błękit, odnoszony przede wszystkim do natury (niebo, woda), kojarzony ze spokojem i relaksem (Stanulewicz 2012; Stanulewicz, Berger 2019). Należy jednak podkreślić, że nie zawsze i nie przez wszystkich.

BADANIA ANKIETOWE – GRUPA BADAWCZA, ZAŁOŻENIA, CEL

Wiosną 2024 roku w jednym z wrocławskich liceów ogólnokształcących (wybór losowy) została przez nas przeprowadzona lekcja z zakresu pracy z tekstem poetyckim oraz kreatywnego pisania. W zajęciach wzięło udział 49 uczniów: 29 chłopców (dalej: M), 19 dziewcząt (dalej: K) oraz jedna osoba anonimowa (dalej: ?) – pierwszych klas liceum, w wieku 15 lat. Zadanie do wykonania zostało podzielone na cztery etapy:

- praca z wierszem polskiego poety przełomu XIX i XX wieku Kazimierza Przerwy-Tetmajera pt. *W Zatoce Neapolitańskiej*, polegająca na interpretacji utworu pod kątem odczuć i emocji wywołanych opisem włoskiego krajobrazu;
- kilkudzaniowe wypowiedzi na temat jak najszerszych skojarzeń z kolorem niebieskim i jego odcieniami;
- napisanie eseju na temat „Mój niebieski świat”;
- dla osób zainteresowanych – dowolna interpretacja plastyczna tematu „Mój niebieski świat”.

Celem zadania wykonywanego przez uczniów było pobudzenie ich twórczej aktywności pisania poprzez wyobraźnię w odniesieniu do wybranego koloru – błękitu. Wstępnie założyliśmy, że wyniki zadań będą pokrywały się z powszechnym odczuciem koloru niebieskiego u osób dorosłych. Założenia te musiały jednak zostać zweryfikowane po analizie powstałych prac.

KAZIMIERZ PRZERWA-TETMAJER W ZATOCE NEAPOLITAŃSKIEJ – SZKIC INTERPRETACYJNY

Kazimierz Przerwa-Tetmajer (1865–1940) to jeden z najbardziej znanych poetów polskich przełomu XIX i XX wieku. Jego wiersze na stałe weszły do kanonów szkolnych jako przykłady poetyckiej realizacji nurtów dekadentyzmu, symbolizmu i impresjonizmu. Utwór *W Zatoce Neapolitańskiej* powstał podczas podróży poety do Włoch w 1895 roku i został zamieszczony w tomie poetyckim wydanym 4 lata później (Przerwa-Tetmajer 1898). Woda, jako jeden z ulubionych motywów literackich i plastycznych końca XIX wieku, zajmuje w zbiorze poczesne miejsce – poeta odwołuje się do jej walorów nastrojotwórczych, kojarzy ją z poczuciem wolności i nieskończoności, ale także z przemijaniem, wspomnieniami, kontemplacją, a niekiedy ze śmiercią (Czabanowska-Wróbel 2013; Gutowski 1979).

Żywioł wody i kolor niebieski odegrały istotną rolę w kształtowaniu wyobraźni Tetmajera. W morskich falach potrafił dostrzec wiele odcieni błękitu:

lazur, szafir, granat, ton modry, a także stosował epitety złożone, poprzez które oddawał migotliwość powierzchni wody. Wiersz *W Zatoce Neapolitańskiej* to jeden z najlepszych tego przykładów, uznany przez Justynę Bajdę (2023a: 227) za wręcz „kompletną błękitną symfonię nie tylko wody, ale całej nadmorskiej przestrzeni”:

Srebrno-modra, jak metal błyszcząca,
Nieskończonych wód powierzchnia leży;
Słońce wsparło się o wodę blaskiem
I zasnęło w błękitnej bezbrzeży.

Jaka dziwna, jaka dziwna cisza,
Jaki dziwny spokój w tej naturze...
Wszystko tonie, woda, ziemia, niebo,
W przezroczystym, świetlistym lazurze.

W jeden lazur świat się zmienia cały,
Cisza ziemi z senną nieba głuszą;
W jeden lazur świat zmieniony zda się
Być swą własną zadumaną duszą.
(*W Zatoce Neapolitańskiej*, III/36)

Tetmajer widział przed sobą spektakl światła, różnych odcieni koloru niebieskiego i ciszy. Pokazał w wierszu impresjonistyczny krajobraz, ale też wykorzystał go jako pretekst do stworzenia spójnego obrazu kosmosu, którego wszystkie elementy materialne odnajdują swoje analogie w świecie duchowym na zasadzie Swedenborgiańskich korespondencji, interesujących zarówno romantyków, jak i poetów końca XIX wieku (Kudelska 1997; Sokalska 2009; Starzyński 1965; Swedenborg 1857; Woronow 2008)¹. Niezmienny i spajający obie te sfery pozostaje lazur – łącznik między materią a duchem:

W wyidealizowanej wizji natury Tetmajer wykorzystał proste chwytły świetlno-barwne: przenikanie się w słonecznym blasku powierzchni wody i strefy nieba

¹ Teorię Swedenborga interesował się m.in. Charles Baudelaire (wiersz *Correspondances*), a szczególnie niemieccy filozofowie, krytycy i artyści zajmujący się różnymi dziedzinami sztuki, m.in. teologowie Karl Trahdorff (1782–1863) i Friedrich Schleiermacher (1768–1834), pisarz Jean Paul Richter (1763–1825), malarze Phillipp Otto Runge (1777–1810) i Caspar David Friedrich (1774–1840) oraz kompozytor Wilhelm Richard Wagner (1813–1883), natomiast wśród Polaków Juliusz Słowacki i Cyprian Kamil Norwid.

oraz wibrację kolorów w gorącym powietrzu. Jednak gdy obserwowany krajobraz zewnętrzny zaczyna wyrażać *l'état d'âme* natury, a przede wszystkim zapewne samego podmiotu, wizja przekształca się w niejednoznaczny obraz symbolistyczny, naznaczony bardziej romantycznym luminizmem niż czysto fizycznym światłem impresjonistów. (Bajda 2023a: 228–229; zob. także: Bajda 2023b; Juszcak 2004: 76–77)

KAZIMIERZ PRZERWA-TETMAJER W ZATOCE NEAPOLITAŃSKIEJ – INTERPRETACJE UCZNIÓW

Po zapoznaniu się z wierszem uczniowie mieli odpowiedzieć na trzy pytania:

1. Jaki według Ciebie klimat chciał oddać poeta w wierszu?
2. Co szczególnie zainspirowało poetę?
3. Jakie niebieskie tony dostrzegł poeta w naturze?

Ten pierwszy etap zadania cieszył się wśród młodzieży najmniejszym zainteresowaniem. Odpowiedzi udzieliło zaledwie 7 osób (3 M, 4 K). Wszystkie odpowiedzi poprawnie odwołują się do zasadniczej wymowy utworu, wskazując na piękno natury, potrzebę zadumy i refleksji, aurę wyciszenia, wewnętrznego spokoju, równowagi ducha i tajemniczości. Zarówno dziewczęta, jak i chłopcy w swoich odpowiedziach wymienili dwa tony koloru niebieskiego: lazur i błękit. Jeden z respondentów (M) pokusił się o poetycki opis koloru: „głęboki, wieczorny granat letniego nieba”. Jedna osoba (K) przywołała określenia złożone: „srebrnomodne odcienie”, „metalowy błysk”.

Praca na tekście nie przysporzyła uczniom problemu. Brak większej liczby odpowiedzi na pierwsze zadanie wynikał z chęci skupienia się przez ankietowanych na częściach opisowych ankiety.

KOLOR NIEBIESKI – SKOJARZENIA UCZNIÓW

W drugiej części ankiety wzięło udział 47 uczniów (28 M, 18 K; 1 ?).

Na tym etapie zadania uczniowie mieli:

- stworzyć krótki opis dowolnego fragmentu natury z wykorzystaniem jak największej liczby określeń koloru niebieskiego;
- napisać 10 zdań na temat tego, z czym kojarzy im się kolor niebieski, jakie niesie za sobą emocje i wzruszenia.

Odpowiadając na pierwsze pytanie, uczniowie przywoływali zróżnicowane elementy krajobrazu, kojarzone z błękitem lub pozwalające na metaforyczne użycie koloru.

Tabela 1. Zestawienie określeń koloru niebieskiego wykorzystanych w pracach uczniów

Lp.	Element natury	Kolor
1	Woda: morze, ocean, głębia, jezioro, staw, sadzawka, fale, rzeka, strumień, struga	niebieski (1 ?, 7 M, 6 K), błękitny (1 ?, 10 M, 5 K), lazurowy (5 M, 3 K), szafirowy (2 M, 2 K), turkusowy (2 M, 3 K), morski (2 K), granatowy (3 M, 2 K), atramentowy (1 K), ciemnoniebieski (1 M), prawie czarny (1 K), sinomodry (1 K), przezroczysty (1 M, 1 K)
2	Niebo, sklepienie niebieskie, szkło (kopuła nieba)	niebieski (7 M, 2 K), błękitny (1 ?, 7 M, 7 K), jasnoniebieski (1 M, 1 K), szarobłękitny (1 K), turkusowy (2 M), lazurowy (2 M), szafirowy (1 M)
3	Chmury, oczy nieba	niebieski (1 M), białoniebieskie (1 M), granatowy (1 K)
4	Gwiazdy	niebieski (1 M)
5	Deszcz (ły nieba)	niebieskoprzezroczysty (1 K)
6	Kamienie szlachetne: perły, diamenty, korale	niebieski (1 K), błękitny (1 M, 1 K), granatowy (1 M)
7	Rośliny: las, łąka, kwiaty, hiacynt, cebulice, bławatki, hortensja, irys, niezapominajki, róże, jagody, borówki, wodorosty	niebieski (2 ?, 5 M, 1 K), głębokoniebieski (1 M), błękitny (3 M, 1 K), granatowy (2 M, 1 K), chabrowy (1 K), kobaltowy (1 M), szafirowy (1 M), lazurowy (1 M, 1 K), turkusowy (1 M, 1 K), cyjanowy (2 M)
8	Ptaki, zimorodek	niebieski (1 ?, 2 M), turkusowy (1 M)
9	Ryby	niebieski (1 M), szafirowy (1 M, 1 K), atramentowy (1 K)
10	Owady, motyl	niebieski (1 M), błękitny (1 M)
11	Krople rosy	niebieski (1 M)
12	Światło poranka	błękitny (1 M)
13	Cień	ciemnoniebieski (1 M)
14	Skały, kamień	niebieski (1 M, 1 K), błękitny (1 M)
15	Świat	niebieski (2 K)

Źródło: opracowanie własne.

Analiza zaprezentowanego w tabeli 1 zestawienia wymaga osobnego omówienia, na które nie pozwalają ramy artykułu, więc tylko jednoznacznie należy stwierdzić, że spośród wymienionych przez uczniów motywów natury najszerszą paletę tonów niebieskich (12) respondenci przypisują wodzie, której powierzchnia – dzięki swojej zmienności pod wpływem światła – prowokuje do poszukiwań różnych określeń kolorystycznych. Jest to zgodne z badaniami prowadzonymi przez lingwistów (Stanulewicz 2012; Stanulewicz, Berger 2019); co ciekawe – odpowiada to także preferencjom Przerwy-Tetmajera (Bajda 2003, 2023a), którego wiersz był dla uczniów punktem wyjścia.

W odpowiedziach na drugie pytanie pojawiły się wyraźne różnice, związane z ambiwalentnym odczuwaniem koloru niebieskiego. Lista skojarzeń koloru i jego odcieni okazała się długa – rozciąga się od doznań pozytywnych po bardzo negatywne.

Tabela 2. Zestawienie skojarzeń z kolorem niebieskim w pracach uczniów

Lp.	Kolor	Skojarzenia
1	Niebieski	Skojarzenia pozytywne piękno świata (1 M, 1 K), dobry nastrój, pozytywne nastawienie do życia, energia do życia, pozytywna samoocena, szczęście, radość, dobra zabawa (12 M, 7 K), poczucie dobra (1 M), zwycięstwo (1 M), nowoczesność, rozwój, luksus, elegancja, bogactwo (4 M), motywacja do „bycia lepszą”, inspiracja, wiedza (3 M, 1 K), poczucie wolności, bezkres przestrzeni (3 M, 4 K), wakacje, odpoczynek, cisza, spokój, brak problemów (23 M, 2 K), poczucie bezpieczeństwa (2 M, 1 K), silna wola (1 M), odporność psychiczna (1 M), odwaga, honor (2 M), dobre wspomnienia (4 M, 2 K), beztroska, brak zmartwień (1 M, 1 K)
		Skojarzenia neutralne uniwersalność koloru (1 K), powaga (1 M), świeżość (1 K), niewinność (1 K), natura: lato/zima, woda, deszcz, niebo, kwiaty (23 M, 24 K), przedmioty: kredki, długopis, telefon, jeansowe spodnie, buty... (2 M, 5 K), służba zdrowia (1 M), drużyna piłkarska „Odra Wrocław” (1 M), broń Rycerzy Jedi (1 M)
		Skojarzenia natury religijnej (pozytywne i negatywne) Królestwo Boże (1 M), czystość i oczyszczenie w sensie religijnym (2 M), cierpienie kojarzone z niebem i cierpieniem Chrystusa (1 M)
		Skojarzenia negatywne pospolitość (1 K), złe wspomnienia (w tym z dzieciństwa), tęsknota za przeszłością (2 M, 2 K), „Mroczny Las” z Minecraft (1 M), aplikacja Librus, „którą czasami boję się otworzyć”, sprawdziany (1 M, 1 K), ostrzeżenie (jaskrawy niebieski, 1 M), zawieszenie komputera (<i>blue screen</i>) (1 M), chłód (1 M), wzruszenie, „gdy przypominam sobie, jak Gargamel zabijał smerfy” (1 M), zamyślenie, zaduma, refleksje (2 M, 3 K), niepewność, nostalgia, melancholia, smutek, tęsknota, przygnębienie, płacz, depresja, rozpacz (11 M, 14 K), utrata bliskich osób (1 K), marność człowieka wobec wielkości świata (3 M), „moje beznadziejne życie” (1 M)
2	Błękitny	Skojarzenia pozytywne ogrom świata (1 M), niebo (bardzo jasny odcień; 2 M, 3 K), szczęście, radość, odpoczynek, beztroska, spokój (6 M, 2 K), nadzieja (1 K), marzenia (1 K), altruizm (1 M), bezpieczeństwo (1 K)
3	Turkusowy	Skojarzenia pozytywne dzieciństwo, beztroska, łagodność (2 M, 1 K)
4	Lazurowy	Skojarzenia pozytywne wakacje, odpoczynek nad wodą (1 M)
5	Indygo	Skojarzenia neutralne siła (1 M) droga tkanina (1 M)

Lp.	Kolor	Skojarzenia
6	Granatowy	Skojarzenia pozytywne Święta Bożego Narodzenia (1 M)
		Skojarzenia neutralne wspomnienia (1 K), głębia morską (2 M)
		Skojarzenia negatywne niepokój, niebezpieczeństwo (1 M, 2 K), deszczowe lub zimne wieczory, brak energii (3 M), mroczne odczucia: „bezsenne noce, ciągłe bóle głowy, powodujące ból i lęk” (1 K), monotonia, melancholia, rozpacz, desperacja, depresja (4 M, 3 K)
7	Szaronie-bieski	Skojarzenia negatywne zmęczenie, brak chęci do działania (2 M)

Źródło: opracowanie własne.

Trzy jasne i świetliste tony koloru niebieskiego: błękitny (Stanulewicz 2009: 16–127)², turkusowy i lazurowy, budzą tylko pozytywne skojarzenia i emocje wśród uczniów. Najobszerniejszy zakres skojarzeń jest łączony z terminem „niebieski”, który w języku polskim ma walor pewnej abstrakcyjności i jest uznawany za najbardziej neutralne określenie koloru, pod którym mogą się kryć wszystkie jego odcienie (Bajda 2023a: 24–26). W wypowiedziach pojawiły się odniesienia bardzo pozytywne (np. „szczęście”) i neutralne (np. „uniwersalność koloru”), skojarzenia religijne (pozytywne i negatywne: „Królestwo Boże”, „cierpienie Chrystusa”), ale też jednoznacznie negatywne (np. „moje beznadziejne życie”). Uczniowie dostrzegli ambiwalentną wymowę koloru: „(...) mam mieszane odczucia związane z kolorem niebieskim, ale w większości kojarzy mi się on ze smutkiem” (M); „Kolor niebieski niesie za sobą sprzeczne uczucia: radość oraz smutek” (K); „Kiedy patrzę na kolor niebieski, jestem szczęśliwa i smutna zarazem – jakby dobre i złe wspomnienia zlewały się w jedność” (K); „Kolor niebieski kojarzy mi się jednocześnie ze smutkiem i szczęściem” (K). Najbardziej dojmująca okazała się anonimowa wypowiedź jednej z uczennic, jednoznacznie wskazująca na bardzo pejoratywne odczucie koloru³:

Nienawidzę niebieskiego (...). Kojarzy mi się z osobami, których nie lubię. Nie patrzę w niebo ani w wodę. Niebieski sprawia, że źle się czuję. Przypomina mi o wszystkich złych chwilach. Niebieski był dzień, w którym porzuciłam marzenia,

² Autorka przeprowadziła badania frekwencyjne i na ich podstawie ustaliła, że dla 78% respondentów „błękitny” jest jaśniejszy niż „niebieski” („78 per cent of the informants thought that *błękitny* was lighter, paler, more delicate or less intense than *niebieski*, and only 6 per cent wrote that *błękitny* was more intense”).

³ Praca anonimowa; w wypowiedzi został ujawniony rodzaj gramatyczny autorki. Wypowiedź została przekazana wychowawczyni klasy.

teraz widzę tylko w szarości. Niebieski kojarzę z brakiem sensu życia, bo niebieskie były moje wiersze, gdy je pisałam, rozmyślając nad pytaniem „po co ja żyję?”. (...) Niebieski mnie męczy, przypomina o tym, o czym chciałam zapomnieć. We wszystkie dni, kiedy poniosłam porażkę, niebo było niebieskie...

W kilku wypowiedziach uczniowie przywołali ton indygo (neutralne skojarzenia) i granatowy, przez większość respondentów kojarzony negatywnie, oraz niejednoznaczny ton szaroniebieski, prowokujący jedynie negatywne odczucia.

Okazuje się, że odczucia nastolatków dotyczące koloru niebieskiego nie ograniczają się do najczęstszego skojarzenia, jakie w języku polskim prowokuje kolor niebieski, czyli do „nieba”. Według psychologii koloru

postrzegany jest jako kolor neutralny, niezagrażający, używany przez konserwatystów i tradycjonalistów. Niebieski sugeruje profesjonalność i autorytet, ale również daje przyjazne i bezpieczne wibracje. Niebieski neutralizuje stres i przywołuje spokój i pogodę ducha. Jest opisywany jako pokojowy, bezpieczny i uporządkowany. (...) W logo firm pojawia się dlatego, że kojarzy się z zaufaniem, stabilnością i rzetelnością. (Pilewicz 2021; zob. także: Arnheim 2022; Popek 2012; Poradnik Zdrowie 2014; St. Clair 2022)

Pejoratywne odczucia związane z kolorem niebieskim są znane także psychologii, choć są one rzadsze i nie tak ostre jak w wypowiedziach uczniów (Arnheim 2022; Popek 2012; Poradnik Zdrowie 2014; St. Clair 2022). Ten pesymistyczny odbiór koloru ujawnił się również w zasadniczej części zadania – eseju na temat „Mój niebieski świat”.

„MÓJ NIEBIESKI ŚWIAT” – W SŁOWACH I OBRAZACH

Polecenia dotyczące tej części zadania brzmiały: „Opisz swój własny błękitny świat. Napisz krótką historię, która będzie się w nim dziać. Odwołaj się do swojej wyobraźni. Każdy Twój pomysł będzie znakomity!”, „Namaluj swój błękitny świat albo stwórz dowolną błękitną kompozycję, w której oddasz swoje odczucia związane z kolorem niebieskim”.

Istotna dla niniejszych rozważań, związanych z odbiorem tekstu poetyckiego oraz próbą przeniesienia interpretacji utworu Przerwy-Tetmajera w sferę wyobraźni czytelnicy i pisania kreatywnego, wydaje się teoria czytania estetycznego i eferentnego oraz *interactional reading* Louise M. Rosenblatt. Badaczka zakłada kontekst rzeczywistości pozaliterackiej oraz prywatną, także egzystencjalną, potrzebę lektury:

Skupienie czytelnika na tekście (jako zdarzeniu) uaktywnia w jego dotychczasowych doświadczeniach wybrane elementy – zewnętrzne odwołania i wewnętrzne reakcje, które zostały zespolone z symbolicznymi znaczeniami słów. Znaczenie wyrasta z sieci relacji pomiędzy symbolicznymi elementami według intuicji czytelnika. Symbole prowadzą do obrazów, obiektów, idei, związków poprzez konkretne skojarzenia lub odczucia – utworzone poprzez związane z nimi dotychczasowe doświadczenia w „prawdziwym życiu” lub też w literaturze. Wybór i organizacja reakcji w pewnym stopniu zależy od założeń, oczekiwań i wycucia możliwych struktur, które czytelnik wyniósł z życia. Dlatego właśnie wbudowany w samą esencję procesu literackiego jest specyficzny świat każdego czytelnika⁴. (Rosenblatt 1995: 11; zob. także: Miall, 2006, 2011; Opdahl 2002; Paivio 1971; Ruddel 1992)

Proces odbioru literatury według Rosenblatt odnosi się zatem do emocjonalnej reakcji na tekst, który ma stać się dla czytelnika „ożywiony” i „osobisty”. Czytelnicza recepcja dzieła literackiego powinna kojarzyć się również z uczuciem przyjemności i satysfakcji, która może być wyrażona przez odbiorcę w bardzo indywidualny sposób. Właśnie w taką strategię czytelniczej recepcji (twórczej reakcji na omawiany tekst) wpisały się wypowiedzi młodzieży.

Na część pisemną odpowiedzi udzieliło 45 osób (27 M, 18 K). Prace 7 osób (5 M, 2 K) ograniczyły się do kilku zdań wypowiedzi, z których wynika, że temat ich nie zainteresował lub miały kłopot z wymyśleniem krótkiej historii⁵. Ilustracje stworzyło 46 osób (28 M, 17 K, 1 ?). Niektóre z nich powstały jako samodzielne prace plastyczne, bez części opisowej.

Dziewiętnaścioro ankietowanych (10 M, 9 K) napisało historie o wymaganych światach, w których wszystko i wszyscy są niebiescy, gdzie panuje „piękna słoneczna pogoda z bezchmurnym błękitnym niebem”, „błękitne morze” jest tylko spokojne. Błękitna przestrzeń jest wypełniona dobrymi emocjami szczęścia, radości, spokoju. Aż w 12 wypowiedziach (6 M, 6 K) akcja eseju toczy się nad wodą lub wręcz w podwodnym świecie, w którym bohater/ka czuje się bezpiecznie. Turkusowe morze, lazurowy lub granatowy ocean są enklawą

⁴ David Miall (2006, 2011), analizując proces czytania zaangażowanego, podkreśla m.in. rolę trzech czynników: *self-reference*, *domain-crossing* i *anticipation*.

⁵ Wszyscy ci uczniowie mieli wyraźny kłopot z wypowiedzią pisemną na dowolny temat. Jeden odnotował, że nie lubi „pisać historii”, kolejny – że to, co pisze, jest „bez sensu”, trzeci przywołał wiedzę z zakresu fizyki, czwarty w ogóle nie odwołał się w wypowiedzi do koloru niebieskiego, wypowiedź piątego odczytujemy jako ironiczną (zdanie o błękitnej przestrzeni, w której „umieram szczęśliwy i wniebowzięty pięknem tego świata”). Dwie uczennice rozpoczęły swoje eseje, ale przerwały ich pisanie po trzech zdaniach.

bezpieczeństwa, spokoju, wyciszenia i odpoczynku w przeciwieństwie do świata poza nimi. Nawet jeżeli na ciemnoniebieskim oceanie rozpętuje się burza, człowiek jest w stanie ją pokonać. Kolor błękitny i jego odcienie pojawiające się w kreacji tego świata są nacechowane jednoznacznie pozytywnie. Esejom towarzyszą ilustracje o pozytywnym nacechowaniu, odnoszące się do opowiedzianej historii.

Symbolika wody, zgodnie z ustaleniami Gastona Bachelarda, odgrywa w wyobraźni poetyckiej i w ludzkiej świadomości ogromną rolę. Przyjmuje ona w poezji kształt obrazów mentalnych, które co prawda „działają” chwilowo, mają charakter punktowy i nieciągły, ale ich siła oddziaływania jest ogromna. „Duch refleksji Bachelarda nie jest ani semantyczny, ani strukturalny. (...) Swoje «obrazy» rozpatrywał [on] nie tyle jako skupiska znaczeń, ile jako akty twórczej świadomości (...), [stawały się one] przekazem (...) sposobu przeżywania, odczuwania, doświadczania, a także widzenia świata” (Bachelard 1975: 21–22). Skala skojarzeń z żywiołem wody w ujęciu Bachelarda była rozległa, związana często z psychologią doznań estetycznych i psychologią podświadomości, pozwalała tym samym na wyodrębnienie wielu obrazów mentalnych: wody cichej, wody posępnej, wody uspionej, wody niezgłębionej, wody miłości, wody radości, wody śmierci (tamże: 145). Uwidaczniają się one również w – zakorzenionych w fantastyce – esejach uczniów.

W kolejnej grupie wypowiedzi (12 osób: 7 M, 5 K) występuje wyraźna dychotomia skojarzeń z kolorem niebieskim. Odniesienie do akwenu pojawia się w zaledwie jednej wypowiedzi (M) i historia nie kończy się dobrze. To opowieść o podwodnym świecie, w którym życiodajną siłą są rzadkie niebieskie kwiaty. Król tego świata, mieszkający w lazurowym zamku i będący u schyłku życia, wysłał swoją granatową armię, żeby zdobyła dla niego wszystkie rośliny. Mieszkańcy krainy nie chcą ich oddać bez walki. W ostatecznym boju porażkę ponoszą wszyscy, bo życiodajne kwiaty zostają zniszczone, co staje się początkiem końca podwodnego królestwa.

W wielu esejach powracają sformułowania podkreślające ambiwalentne odczucia, np. „W moim niebieskim świecie wszystko, co tam się znajduje, (...) [jest] (...) piękne i straszne zarazem” (M). W kilku pracach jest odwołanie do unifikacji i niemal Orwellovskiego totalitarnego podporządkowania rządzącemu światem kolorowi. Jeżeli żyje w nim ktoś o innym kolorze (czerwonym), obowiązkowo zostaje „przefarbowany” na niebiesko (M). Kontrastowe zderzenie kolorów niebieskiego i czerwonego pojawiło się też w historii o dobrym błękitnym świecie, w który wkracza brutalna czerwień i wszystko niszczy (M). W towarzyszącej esejowi ilustracji nie został wykorzystany kolor czerwony (uczniowie zostali poproszeni o przyniesienie tylko niebieskich kredek), ale przedstawienie jest

bardzo ekspresyjne, oddaje za pomocą błękitnych wirów niepokój i zagrożenie. Ta unifikacja prowokuje smutek i przygnębienie, można jednak – jak w pracy jednej z uczennic – nawet w jednej barwie dostrzec wiele odcieni. „Staram się przekonać – pisze – każdego człowieka, którego spotkam, że życie wcale nie jest pomalowane jedną barwą. Udaje mi się to z trudnością, ale wierzę, że kiedyś odmienię ten świat na radosne odcienie błękitu”. Towarzyszący wypowiedzi rysunek jest bardzo dynamiczny. Nie jest to przedstawienie oddające błękitną harmonię, a raczej zderzenie dwóch płaszczyzn: dolnej – wyciszonej i spokojnej, oraz górnej – pełnej napięcia i chaosu.

Nieoczekiwanie w jednej pracy (M) znalazło się odwołanie do polityki. Niebieski świat, w którym żyje bohater, ma „jasne i ciemne strony”. Przybywa do niego niejaki „Sławomir M.,” który kradnie rzeczy należące do „jasnej strony”, takie jak „piękne niebo”, i przenosi je do „ciemnej strony”, którą wypełniają „rzeczy materialne”. Narrator, który jest władcą niebieskiego świata, wyrzuca z niego „Sławomira M. do jego piekła, którym jest Unia Europejska. Po jego wizycie tam, zostaje on nawrócony i wraca do mojego świata i wszystko naprawia”. Szkoda, że autor pracy, kojarząc Unię z „piekłem”, zupełnie zapomniał, że jej flaga jest właśnie niebieska...

Ostatnia grupa esejów (8 osób: 6 M, 2 K) ma jednoznacznie pejoratywną wymowę, której nie oczekiwaliśmy, proponując uczniom napisanie pracy o ich „niebieskim świecie”. To coś znacznie więcej niż imaginowane opowieści. Wypowiedzi wypełniają historie nędzy, śmierci i demonów zła:

1. M: o beztroskim świecie błękitów i świecie koloru granatowego, w którym „jest niewyobrażalnie zimno. Jest tam dużo kalek, głodu, nędzy i zła”.
2. M: o niebieskiej bazie wojskowej założonej przez niebieskich cudzoziemców w Polsce. W bazie przechowywane są głowyce jądrowe, które pewnego dnia zostaną użyte i zniszczą „cały świat niebieskim promieniowaniem”.
3. M: o niebieskiej żabie, którą bohater znajduje podczas spaceru i wkłada do kieszeni spodni. Wraca do domu i kładzie się spać. Kończy esej słowami: „Niestety, już się nie obudziłem, ponieważ niebieska żaba była (...) radioaktywna. Kiedy włożyłem ją do kieszeni, zaczęła emitować śmiertelną dla mnie dawkę promieniowania”.
4. M: pastisz bajki o Czerwonym Kapturku. W niebieskiej krainie w niebieskim domku mieszka dziewczynka, która wybiera się do domu swojej babci: „Na drodze spotkała granatowego wilka, który postanowił ją zjeść. Wyjątkowo smakowała mu jej błękitna krew”. Historii towarzyszy nieadekwatna ilustracja z hasłem „Nirwana”.
5. K: historia o nowej koleżance, którą bohaterka zaprasza do swojego szczęśliwego domu, stojącego pośród błękitnej łąki porośniętej

niezapominajkami. Gościni okazała się wampirka, która boi się koloru niebieskiego, „bo powoduje on, że staje się głodniejsza”. Koniec jest tragiczny: „Zaatakowała mnie, zabiła i zostawiła mnie samą na odludziu”. Interesujące, że tej makabrycznej opowieści towarzyszy bardzo spokojny, infantylny rysunek domku z ogródkiem i siedzącym na progu kotkiem.

6. M: o efekcie zażycia narkotyków. Esej opisuje surrealistyczną historię o przejściu do innego świata i powrocie z niego: „Obudził się w swoim łóżku ze strasznym bólem głowy. Na stole leżał białoniebieski proszek ułożony w kreskę. Kolega powiedział mu, że strasznie wczoraj odleciał po tym, jak znalazł narkotyki w niebieskim opuszczonym samochodzie”. Esej kończy się przerażającym zdaniem: „To była niesamowita przygoda”.
7. M: kolejny esej z narkotykami w tle: „W tym świecie żyją smerfy żywiące się metamfetaminą. Codziennie od 8 do 14 zajmują się jej produkcją”.
8. K: to bodajże najmocniejszy w wymowie esej, którego treść została przekazana nauczycielce z prośbą o odnalezienie autorki i rozmowę z nią. Kolor niebieski był dla uczennicy prawdopodobnie jedynie pretekstem do opisanie bardzo trudnej sytuacji, w której się znalazła. Zaczyna się słowami: „Mój niebieski świat jest bezsensem bólu, cierpienia i goryczy. Wszędzie tam pełno wspomnień złych i beznadziejnych”. W kolejnych zdaniach jest mowa o upokarzaniu uczennicy w szkole, niszczeniu jej książek, o powtarzaniu, że do niczego się nie nadaje. Ta sama atmosfera panuje w domu. „Z tego wszystkiego – pisze dziewczyna – pomału powstał mój demon, co uwielbia niszczyć i sprawia mu niezwykłą radość, gdy kogoś krzywdzę, coś niszczę, rozwalam. Chcę się go pozbyć, lecz nie wiem, jak”.

Powyższy zestaw wypowiedzi dzieci – zarówno tych, które odnoszą się do językowych skojarzeń z kolorem niebieskim w wierszu Przerwy-Tetmajera i jego obrazowaniem poetyckim, jak i dłuższych, kreatywnych w swej formie esejów na temat „Mój niebieski świat” – świadczy o zaangażowaniu czytelniczym uczniów i odbiorze empatycznym (łączącym perspektywę kognitywną i emocjonalną). Wypowiedzi uczniów nie działają tu jako formuły konstatacyjne ani performatywne (implikujące działanie), tylko pełnią funkcje ematywne i są swoistym aktem komunikacyjnym. Powyższe wnioski potwierdzają w tym kontekście rozważań również ustalenia narratologii kognitywnej. Magdalena Rembowska-Płuciennik, pisząc o relacjach między słowem, obrazem mentalnym i emocjami, wizualnych afektach i efektach w odbiorze tekstu literackiego, a także zwracając uwagę na sensualność i polisensoryczność percypowanej narracji, interpretuje emocje w następujący sposób:

Reakcje emocjonalne pełnią ważną funkcję interpersonalną i intrapersonalną – są one zarówno sygnałem dla podmiotu o zachodzących w nim procesach, jak i sposobem na komunikowanie tego rozpoznania innym oraz wzbudzanie w nich podobnych stanów. W odbiorze literatury szczególnie ważna jest komunikacyjna wartość emocji oraz ich rola regulatywna – sterowanie stopniem zainteresowania, natężenia uwagi (...), kierowania antycypacjami czytelnicznymi poprzez uruchamianie podświadomych i preracjonalnych nastawień wobec percypowanych zdarzeń. (Rembowska-Płuciennik 2009: 123–124; zob. także: Paivio 1971, 1991, 2007; Płuciennik 2002: 42–45)

Jak pisze dalej badaczka, związek słowa, obrazu mentalnego i emocji „można potraktować zatem jako dynamiczną wielokierunkową interakcję trzech kodów mentalnych współuczestniczących w procesie czytania, niekoniecznie uzależnionych od fazowości i linearności konkretyzacji oraz od bezpośredniej czy pośredniej obrazowości językowej” (Rembowska-Płuciennik 2009: 124).

Uczniowski odbiór wiersza Przerwy-Tetmajera oraz eseje dzieci wykorzystujące kreatywnie światy fantastyki, przefiltrowane przez indywidualny odbiór „błękitnego świata” z utworu młodopolskiego poety, są – jak się zdaje – znakomitym przykładem potwierdzającym prawdziwość przywołanych konstatacji badaczy. Świadczą także o tym, że światy wyobrażone i fantastyka jako konwencja literacka (w przypadku esejów nastolatków) pozwalają na wykorzystanie wyobraźni i emocji, na „wyjście poza tekst” (czytanie eferentne), swoisty eskapizm czytelnika/odbiorcy, ale również na odzwierciedlenie życzeń, marzeń i pragnień nastolatków oraz dotarcie do głębszych sensów analizowanego na lekcji utworu.

ZAKOŃCZENIE

„Czytanie zaangażowane” czy też – posługując się terminem Romana Ingardena – czytelnicza konkretyzacja („dookreślanie znaczeń”) wiąże się nie tylko z postrzeganiem, rozumieniem, wyobraźnią, wiedzą, podobieństwami i kategoryzacją, lecz także z doświadczeniem. Aspekt kreatywnego i emocjonalnego doświadczenia lektury można dostrzec również w esejach uczniów.

Wizualizacja efektów i afektów (artystyczna kreacja poetyckiej rzeczywistości Zatoki Neapolitańskiej i jej odniesienia do koloru niebieskiego) oraz kreowanie nowych światów wzmocnionych doświadczeniem rzeczywistym – jak zauważono – mogą wpływać na emocjonalne zaangażowanie czytelnika oraz wywierać wpływ na konstruowanie przez niego nowych znaczeń i sensów utworu. Łączenie aspektów czytania estetycznego (np. skojarzenia z kolorem niebieskim) z odbiorem eferentnym (np. przez tworzenie i opis światów wyobrażonych) wzmocnia siłę interakcji,

jaka zachodzi między słowem, obrazem i emocjami (Rembowska-Płuciennik 2012), co przekłada się w tym przypadku na wspomaganie rozumienia, kształtowanie wyobraźni oraz formułowanie estetycznej i etycznej (nawet!) refleksji nad światem.

Analiza prac uczniowskich dowodzi bardzo szerokich i jednocześnie niezwykle ambiwalentnych odniesień do koloru niebieskiego wśród młodych ludzi. Pojedynczy kolor pozwolił na pobudzenie wyobraźni nastolatków, stał się dobrym punktem wyjścia do stworzenia narracyjnych esejów, choć można przyjąć, że każdy inny kolor również mógłby się stać pretekstem do stworzenia wokół niego opowieści. Ostateczny wniosek wymagałby przeprowadzenia kolejnych ankiet, ale już po pierwszym badaniu widać równomierny rozkład skojarzeń. Niemal połowa uczniów wypowiadała się o kolorze niebieskim tylko pozytywnie, kojarząc błękit z elementami natury (niebo, woda), wypoczynku (wakacje), szczęścia i radości. W wypowiedziach drugiej połowy ankietowanych pojawiły się skojarzenia bardzo zróżnicowane, niekiedy wręcz skrajne. Uczniowie podkreślali, że kolor niebieski ma dla nich niejednoznaczną wymowę – w zależności od sytuacji może być nacechowany pozytywnie lub negatywnie. Zdarzały się też emocje i stany graniczne, jak głęboka depresja łączona ze szkołą i sytuacją rodzinną, euforia po zażyciu „niebieskiej ścieżki narkotyków”, a nawet śmierć, co jest już bardzo odległe od powszechnego odczucia koloru niebieskiego. Poszukiwanie źródeł tak pejoratywnego nastawienia do błękitu prowadzi między innymi – co potwierdzają sami uczniowie – do ogromnej popularności wśród młodych ludzi animowanego filmu *Inside Out* Pete’a Doctera i Ronnie Del Carmen (prod. Disney Pixar), którego pierwszą część można było obejrzeć w 2015 roku, a druga miała premierę w 2024 roku. Bohaterka filmu, Riley, zмага się z różnymi personifikowanymi nastrojami, skojarzonymi przez twórców filmu z kolorami: Radość jest żółta, Gniew – czerwony, Zazdrość – turkusowa, Strach – fioletowy, Odraza – zielona, Niepewność – pomarańczowa, Wstyd – różowy, Nuda – indygo. Kolor niebieski został przypisany wiecznie płaczącej postaci Smutku...

BIBLIOGRAFIA

- Arnheim, R. (2022). *Sztuka i percepcja wzrokowa. Psychologia twórczego oka*. Łódź: Oficyna.
- Bachelard, G. (1975). *Wyobrażenia poetycka. Wybór pism*. Warszawa: PIW.
- Bajda, J. (2003). *Poezja a sztuki piękne. O świadomości estetycznej i wyobraźni plastycznej Kazimierza Przerwy-Tetmajera*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Bajda, J. (2023a). *Błękitny fin de siècle. Kolor niebieski w kulturze i literaturze Młodej Polski (Gabriela Zapolska – Kazimierz Przerwa-Tetmajer – Stanisław Wyspiański)*. Wrocław: Wydawnictwo UWr.

- Bajda, J. (2023b). *Les empreintes franco-polonaises : les traces impressionnistes dans la poésie polonaise de la fin du XIXe siècle*. <https://etudesslaves.edel.univ-poitiers.fr/index.php?id=1367>
- Czabanowska-Wróbel, A. (2013). Wyobrażenia akwaticzna w poezji Młodej Polski. W: *Sprzeczne żywioły. Młoda Polska i okolice* (s. 13–52). Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Gutowski, W. (1979). Cztery obrazy morza (W kręgu wyobraźni młodopolskiej). *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska*, 17, 35–56.
- Juszczak, W. (2004). *Malarstwo polskiego modernizmu*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Kudelska, D. (1997). *Juliusz Słowacki i sztuki plastyczne*. Lublin: TN KUL.
- Miall, D. (2006). *Literary Reading: Empirical and Theoretical Studies*. New York: Peter Lang.
- Miall, D. (2011). Emotions and the Structuring of Narrative Response. *Poetics Today*, 32(2), 323–348. DOI: 10.1215/03335372-1162704.
- Opdahl, K. (2002). *Emotion as Meaning: The Literary Case for How We Imagine*. London–Cranbury: Bucknell University Press.
- Paivio, A. (1971). *Imagery and Verbal Processes*. New York–Chicago: Psychology Press.
- Paivio, A. (1991). *Images in Mind: The Evolution of a Theory*. New York–London: Harvester Wheatsheaf.
- Paivio, A. (2007). *Mind and Its Evolution: A Dual Coding Theoretical Approach*. New York: Psychology Press.
- Pilewicz, K. (2021). *Psychologia koloru – niebieski*. <https://www.dziennikzwiazkowy.com/artukul/98330,psychologia-koloru-niebieski>
- Płuciennik, J. (2002). *Literackie identyfikacje i oddźwięki. Poetyka a empatia*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Popek, S. (2012). *Barwy i psychika*. (e-book)
- Poradnik Zdrowie (2014). *Psychologia barw. Wpływ koloru niebieskiego na psychikę*. <https://www.poradnikzdrowie.pl/psychologia/zdrowie-psychiczne/psychologia-barw-jak-kolor-niebieski-wplywa-na-psychike-aa-xAiu-c2WT-Hzg3.html>
- Przerwa-Tetmajer, K. (1898). *Poezje. Seria trzecia*. Warszawa.
- Rembowska-Płuciennik, M. (2009). Wizualne efekty i afekty. Obrazowanie mentalne a emocjonalne zaangażowanie czytelnika. *Teksty Drugie*, (6), 120–134.
- Rembowska-Płuciennik, M. (2012). *Poetyka intersubiektywności. Kognitywistyczna teoria narracji a proza XX wieku*. Toruń: WN UMK. DOI: 10.12775/978-83-231-5669-7.
- Rosenblatt, L.M. (1995). *Literature as Exploration*. New York: Modern Language Association of America.
- Ruddel, R. (1992). A Whole Language and Literature Perspective: Creating a Meaning-Making Instructional Environment. *Language Arts*, 69(8), 612–620. DOI: 10.58680/la199224836.
- Sokalska, M. (2009). *Opera a dramat romantyczny: Mickiewicz, Krasiński, Słowacki*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- St. Clair, K. (2022). *Sekrety kolorów*. Warszawa: Buchmann.
- Stanulewicz, D. (2009). *Colour, Culture and Language: Blue in Polish*. Gdańsk: Wydawnictwo UG.

- Stanulewicz, D. (2012). Jakiego koloru jest szczęście? Wyniki badań ankietowych. W: E. Komorowska, D. Stanulewicz (red.), *Barwa w języku, literaturze i kulturze III* (s. 131–143). Szczecin: Wydawnictwo Zapol.
- Stanulewicz, D., Berger, I. (2019). O uniwersalności skojarzeń z barwami. Asocjacje z bielą, czernią, czerwienią, zielenią, żółcią i błękitem. W: J. Wasiluk, M. Gierczyńska-Kolas, G. Lisowska (red.), *Międzynarodowy dyskurs filologiczny* (s. 9–28). Słupsk: Akademia Pomorska w Słupsku.
- Starzyński, J. (1965). *O romantycznej syntezie sztuk: Delacroix, Chopin, Baudelaire*. Warszawa: PIW.
- Swedenborg, E. (1857). *Traité des représentations et des correspondances [Clavis Hieroglyphica arcanorum naturalium et spiritualium per viam Repraesentationum et Correspondentiarum, 1741, publié à Londres en 1784]*. Saint-Amand.
- Woronow, I. (2008). *Romantyczna idea korespondencji sztuk: Stendhal, Hoffman, Baudelaire, Norwid*. Kraków: Wydawnictwo UJ.

UMCS